

Jyri Rosendahl

**ROOMALAISEN OIKEUDEN IDENTITEETTI JA
IDENTIFIKAATIOPROSESSIT
INSTITUTIONES- OIKEUSKÄSIKIRJASSA**

TIIVISTELMÄ

Jyri Rosendahl: Roomalaisen oikeuden identiteetti ja identifikaatioprosessit Institutiones-oikeuskäsikirjassa
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Historia
Toukokuu 2021

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastellaan Rooman keisariajalla 100-luvulla teetettyä Institutiones-oikeuskäsikirjan henkilöoikeutta käsittelevää osaa ja sen tapaa havainnoida ajan yhteiskuntaa ja roomalaista oikeutta. Tutkielmassa selvitetään, millaista käsitystä Institutiones ja sen kirjoittaja tuottaa roomalaisesta oikeudesta, sekä tutkitaan, millaisin keinoin Institutionesissa havainnoidaan yhteiskunnallisten ryhmien välisiä valtasuhteita. Tutkielman keskiössä on identiteetin ja identifikaatioprosessien tutkimus, joita vanhemman ajan historiassa on käytetty verrattain vähän. Tutkielma tutkii myös roomalaisen keisariajan yhteiskuntaa, jota analysoidaan laajan tutkimuskirjallisuuden avulla. Identiteetin tutkimuksen osalta tutkimuskirjallisuus koostuu suurimmilta osin sosiologian tutkimuksista, joissa identiteetti nähdään yksilön ja yhteisön toimintaa ohjaavana ilmiönä. Yksilöiden ja ryhmien välisten vuorovaikutussuhteiden, valta-asetelmien ja näitä mahdollistavien käsitteiden tutkiminen on tärkeää myös siksi, että se auttaa havainnoimaan näiden ilmiöiden olemassaoloa myös omassa ajassamme.

Tutkimusosassa analysoidaan oikeuden käyttäjien suhdetta oikeuteen ja oikeuden suhdetta yhteiskunnallisiin ryhmiin, kuten esimerkiksi naisiin, lapsiin, kansalaisiin ja orjiin. Tutkimusosassa perehdytään myös erilaisiin retorisiin keinoihin, joilla oikeutta ja vallitsevaa yhteiskuntahierarkiaa legitimoidaan. Lisäksi tutkitaan, millaisin käsittein ja määritelmien yhteiskunnallista hierarkiaa tuodaan näkyväksi Institutionesissa. Yhteiskunnallisia statuksia ja niiden välisiä valtasuhteita tutkitaan niin sukupuolen, perheen kuin esimerkiksi rituaalienkin kautta. Institutiones voidaan tulkita paitsi korkea-asemaisten mieskansalaisten tuottamana opetusmateriaalina, myös pyrkimyksenä säilyttää hierarkkinen yhteiskunta ja valtaa pitävien valta-asema. Institutionesissa käytetyt käsitteet, kuten potestas, manumissio ja auctoritas taas jäsentävät sitä, miten yhteiskunnalliset asemat määräytyvät, muuttuvat ja toisaalta ovat myös toisinaan pysyviä.

Avainsanat: identiteetti, identifikaatioprosessi, Institutiones, roomalainen oikeus, keisariaika

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällys

I Johdanto	1
1 Institutiones ja Gaius	2
2 Roomalaisen oikeuden piirteet.....	3
3 Identiteetti	4
II Rakennettu roomalainen oikeus	6
1 Määrittämisen valta ja vallan määrittely Institutionesissa	6
2 Oikeuden legitimaatio.....	8
3 Lain subjektin häivytyt Institutionesissa	10
III Institutiones sosiaalisten ryhmien määrittäjänä	12
1 Oikeus ja sukupuoli	13
2 Liikkumavara yhteiskunnallisen aseman sisällä	14
3 Perhe ja potestas	15
4 Lapset ja orjat.....	16
5 Vallan ja statuksen muutoksen rituaali.....	17
IV Johtopäätökset	19
Lähdeluettelo.....	21

I Johdanto

”Henkilöoikeuden tärkein ohjesääntö on, että ihmiset ovat joko vapaita tai orjia. Vapaat ovat joko vapaina syntyneitä tai vapautettuja laillisesta orjuudesta.”¹

Institutiones-oikeuskäsikirja koostuu muutamasta sadasta jakeesta, jotka yllä olevan esimerkin kaltaisesti jäsentävät oikeusfilosofista säännöstöä roomalaisessa yhteiskunnassa. Tutkielmani käsittelee roomalaista oikeusfilosofiaa ja identifikaatioprosesseja keisariajan Rooman oikeusfilosofisessa tekstissä. Keskityn tutkielmassani roomalaiseen oikeusfilosofiseen Institutiones-oikeuskäsikirjaan 1. vuosisadalta ja tapoihin, joilla kyseinen teksti käsitteellistää roomalaista oikeutta ja ajan yhteiskunnassa eläneitä ihmisryhmiä. Institutiones koostuu neljästä kirjasta, joista keskityn tässä tutkielmassa ensimmäiseen, henkilöoikeutta käsittelevään *ius personarum*²-osaan. Kategorisoinnin, rajaamisen ja määrittelyn kautta rakentuvaa käsitystä roomalaisesta oikeudesta analysoidaan tutkielmassa identifikaatioprosessien ja identiteetin tutkimuksen teorian kautta.

Päättökysymyksenäni kysyn, millaista käsitystä Institutiones-oikeuskäsikirjan henkilöoikeusosa tuottaa roomalaisesta oikeudesta. Tätä käsitystä yhdistellään tutkielmassa identiteetin ja identifikaation tutkimukseen. Toisena tutkimuskysymyksenä haluan selvittää, millaisin keinoin henkilöoikeuden kautta havainnoidaan yhteiskunnallisia ryhmiä, kuten lapsia, orjia, kansalaisia, naisia ja miehiä. Tutkielma erittelee tekstissä esiintyviä sosiaalisia ryhmiä ja pyrkii nimeämään sellaisia tekijöitä, joilla näitä ryhmiä identifioidaan. Tutkielma analysoi, millaista Institutionesin henkilöoikeusosan roomalainen oikeus on, keitä se koskee ja keitä se rajaa pois, ja miten nämä rajanvedot tapahtuvat.

Koska Institutiones määrittelee roomalaista yhteiskuntaa ja sosiaalisia ryhmiä, on tärkeää tuoda tutkielmaan paljon sosiaalishistoriallista otetta. Rooman sosiaali- ja sukupuolihistoriaa on tutkittu enemmän 1990-luvulta alkaen, ja esimerkiksi Jane Gardner on tehnyt mittavaa työtä Rooman sosiaalishistorian merkeissä. Koska ryhmien ja yksilöiden yhteiskunnalliset statukset ovat olennainen osa roomalaista yhteiskuntaa, on Institutiones ollut lähteenä esimerkiksi kansalaistutkimuksessa³.

¹ Gai. *Inst.* I 9-11. Englanninkielinen käännös on Zulueta, Francis de., suomennos omani.

² *Ius personarum* tarkoittaa henkilöoikeutta, eli antiikin tapauksessa ihmisiin kohdistuvia oikeudellisia sääntöjä ja lakeja.

³ Gardner 2002, 3.

Antiikin tutkimuksista Gardnerin lisäksi esimerkiksi Ville Vuolannon tutkimustyö on vaikuttanut omaan tutkielmaani. Keisariajan ja identiteetin yhteyttä on tutkinut erityisesti Louise Revell. Identiteetin tutkimuksen osalta tutkielmassa perehdytään Stuart Hallin tutkimuksiin identiteetistä, sekä Rogers Brubakerin ja Frederick Cooperin tutkimuksiin identifikaatioprosesseista. Tässä tutkielmassa mukana on paljon identiteetin ja identifikaatioprosessien teoriaa, jolla pyritään luomaan uudenlaista tulokulmaa sekä Institutionesin- että yleisemmin antiikin tutkimukseen.

Institutionesin kirjoittajan käsitykset itsestään ja yhteiskunnasta muokkaavat myös tämän käsityksiä roomalaisesta oikeudesta ja yhteiskunnallisista ryhmistä. Nämä ilmiöt ovat varsin ajankohtaisia myös omassa ajassamme. Tarkoitus ei ole pyrkiä korostamaan Rooman keisariajan yhteiskunnan epätasa-arvoa, eikä sitä meidän ajastamme käsin voisi tehdä, vaan tutkielman tarkoitus on selvittää, millaisin keinoin näitä valtasuhteita käsitteellistetään ja luodaan. Identifikaatioprosesseja ja identiteettejä tutkiessa on tärkeä selvittää, millaisesta yhteiskunnallisesta asemasta käsin Institutiones havainnoi roomalaista oikeutta ja yhteiskuntaa. Millainen oli sen oletetun kirjoittajan, Gaiuksen, yhteiskunnallinen asema?

1 Institutiones ja Gaius

Lähes koko neliosainen Institutiones-teos on säilynyt meidän aikaamme, minkä takia se on laajalti tutkittu historiallinen lähde. Gaiuksen nimiin kirjattu Institutiones on neliosainen oikeusfilosofian ”käsikirja”, joka saattaa olla laadittu esimerkiksi pedagogiseksi teokseksi.⁴ Gaius-nimisen henkilön uskotaan opettaneen lakia ja luennoineen oppilaille toisen vuosisadan lopulla jaa. Roomalainen yhteiskunta on tuolloin ollut keisarin johtama imperiumi, jossa keisarivalta oli ehtinyt vakiintua jo yhteiskunnassa jo yli vuosisadan ajan. Keisarin ja eliitin lisäksi myös paikalliset toimijat ovat olleet vallan käyttäjinä, ja roomalaiseen yhteiskuntaan on kuulunut hierarkkinen rakenne – itse roomalaisuus on ollut myös sosiaalinen rakennelma, jossa ihmisten asema yhteiskunnassa määritteli sen, mitä oikeuksia heillä on ja mikä on kullekin asemalle sopivaa⁵. Sosiaalista asemaa ja statusta analysoidaan erityisesti kolmannessa pääluvussa.

⁴ Deming 2001, 220.

⁵ Revell 2008, 192.

Gaiuksen kirjoitettu teos saattaa olla myös suullisen tradition ylöskirjoittamista, eikä joidenkin tutkimusten mukaan ole syytä olettaa sen sisältöä Gaiuksen kirjoittamaksi tai tuottamaksi.⁶ Tutkielmassani lähteenä on arviolta 5. vuosisadalla tuotettu kopio. Tämä kertaalleen päällekirjoitettu käsikirjoitus löytyi Veronasta, Italian alueelta vuonna 1816. Tutkielmassani käytän käsikirjoituksen englanninkielistä käännöstä, jonka on tehnyt Oxfordin yliopiston oikeusoppinut Francis de Zulueta vuonna 1946. Institutiones on julkaistu englanniksi useamman kerran, myös jo 1800-luvulla Edward Posten käännöksenä.

Oli Institutionesin laatija Gaius-niminen henkilö tai ei, sen merkitys lienee ollut olennainen nimenomaan lain käyttäjien ja juristien keskuudessa. Kansalaisena Gaius on ollut etuoikeutetussa asemassa moniin käsittelemiinsä yhteiskuntaryhmiin nähden. Institutionesin kirjoittaja tulee sosiaalisesta asemasta, jossa roomalaisella oikeudella lienee ollut suuri merkitys – tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten tarkasti kirjoittaja tuntee oikeudellisiin prosesseihin kuuluvat rituaalit, kuten esimerkiksi *confarreatio*⁷ ja *manumissio*⁸. Lisäksi kirjoittajalla on paljon tuntemusta vuosisatoja vanhoista laeista⁹. Tällaisella tietämyksellä ja sen osoittamisella halutaan luultavasti saavuttaa autoritaarinen asema muiden lainoppineiden joukossa - Institutiones lienee siis tarkoitettu oikeusoppineiden julkiseen käyttöön. Institutionesin suhtautumista roomalaiseen oikeuteen ja sen kautta kuvattuun yhteiskuntajärjestykseen pitääkin katsoa oikeuden parissa työskennelleen tai siitä paljon tietävän kansalaisen silmin. On myös tärkeä muistaa, että Institutionesin kaltaiset teokset olivat yläluokkaisen väestön kirjoittamia ja keisariajan Roomassa lukutaidottomuus oli yleistä.

2 Roomalaisen oikeuden piirteet

Roomalaisen oikeusjärjestelmän, mikäli sellaisesta voidaan puhua, yhtenäisyydestä ei ole varmuutta. Roomalaisen oikeuden muodostivat roomalaisten juristien kirjoitukset, kodifioitu, epigrafinen¹⁰ lakiteksti sekä suuri määrä sekä juridista kirjallisuutta ja viittauksia oikeudellisiin prosesseihin muussa kirjallisuudessa.¹¹ Vaikka teos on sen yhtenäisyyden ja kattavuuden takia

⁶ Esimerkiksi Deming (2001) esittää tällaisen teorian pohjautuen *ius personarum*-termin käyttöön.

⁷ Gai. *Inst.* I 113.

⁸ Manumissio on orjan vapauttamista tarkoittava käsite, ja *confarreatio* puolestaan tarkoittaa erityisesti patriisukujen avioliittorituaalia.

⁹ Gai. *Inst.* I 3.

¹⁰ Piirtokirjoitus, eli esimerkiksi kivitauluun tai pronssiin veistetty teksti.

¹¹ Plessis, Ando, Tuori 2016, 3.

merkittävä, Institutiones edustaa vain pientä osaa roomalaisesta oikeuskirjallisuudesta. Ajatus yhteneväisestä myöhäiskeisariajan lakijärjestelmästä on viime vuosikymmeninä osittain korvautunut ajatuksella enemmän heterogeenisestä, paikallisia tapoja noudattavasta yhteisöverkostosta¹². Asetettujen lakien ja oikeusjärjestelmien lisäksi myös juristien ja oikeusoppineiden toimintatavoilla ja ”ennakkotapauksilla” oli vaikutuksia oikeuden kehittämiseen¹³.

Roomalainen oikeus voidaan tulkita siis yhdistelmänä kodifioitua lakimateriaalia ja todellista, performatiivista oikeutta. Sen yhteiskunnallisten vaikutusten tutkiminen on problemaattista, ja sillä voidaan ajatella olleen merkitystä toisaalta yhteiskunnan järjestyksen ylläpitäjänä ja aikansa yhteiskunnan peilinä.¹⁴ Myös Institutionesin todellisia yhteiskunnallisia vaikutuksia on esimerkiksi näiden takia vaikea arvioida, ja siksi keskityn tutkielmassani itse tekstiin, en sen levinneisyyteen.

Roomalainen yhteiskunta ei ollut meidän ajastamme katsoen tasa-arvoinen¹⁵ vaan hierarkkinen kokonaisuus, jonka juridista, sosiaalista ja poliittista valtaa piti eliitti. Roomalaisen oikeuden eräs tärkeä piirre on yhteiskunnallisen statuksen merkitys, joka on myös roomalaista yhteiskuntaa olennaisesti määrittävä piirre. Eliitin näkemyksissä sosiaalinen status oli jotain saavutettavaa, suojeltavaa ja yhteiskuntaan nivoutunutta¹⁶. Yhteiskunnalliseen asemaan yhdistetyt piirteet, kuten oikeus osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja valta perheessä olivat kansalaiselle varattuja ominaisuuksia.¹⁷ Yhteiskunnallisen statuksen määrittivät myös syntyperä ja sukupuoli.¹⁸ Toisessa pääluvussa tarkastellaan, millaista käsitystä roomalaisesta oikeudesta kirjoittaja tuottaa, miten oikeus toteutuu ja miten sitä legitimoidaan.

3 Identiteetti

Tässä tutkielmassa identiteetillä tarkoitetaan sosiologista identiteettikäsitystä, jossa toimijan ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa syntyy subjekti, joka muotoutuu ja muokkautuu

¹² Tuori 2007, 39.

¹³ Gardner 1993, 6.

¹⁴ Pölönen 2016, 15.

¹⁵ Taylor 2016, 349.

¹⁶ Taylor 2016, 351.

¹⁷ Taylor 2016, 350.

¹⁸ Gardner 2002, 3.

suhteessa yhteiskuntaan ja muihin identiteetteihin.¹⁹ Tutkielmassa tämä vuorovaikutussuhde tapahtuu Institutionesin kirjoittajan, roomalaisen oikeuden, sekä yhteiskunnallisten ryhmien välillä. Tutkielmassa sosiaalisilla ryhmillä tarkoitetaan henkilöoikeuden silmissä samanlaisen yhteiskunnallisen aseman omaavia kollektiivisia joukkoja, kuten kansalaiset, orjat, lapset tai äidit. Ryhmien sisällä on toki todellisuudessa ollut paljon vaihtelua, mutta tutkielmassa keskitytään siihen, miten Institutiones niitä määrittää ja identifioi. Institutiones identifioi ”tutkimiaan” ryhmiä²⁰ nimeämällä esimerkiksi orjat, kansalaiset ja latinalaiset omiksi ryhmikseen sekä käsitteellistämällä näiden ryhmien eroja, oikeuksia ja velvollisuuksia. Samalla kirjoittaja myös identifioi roomalaista oikeutta ja sen vaikutusvaltaa todellisessa yhteiskunnassa.

Identiteetti muotoutuu pitkäaikaisesti tiedostamattomissa identifikaatioprosesseissa, se on aina epätäydellistä ja se muokkautuu kaiken aikaa.²¹ Tärkeä merkitys on vuorovaikutussuhteissa syntyvillä identifikaatioprosesseilla (muuttuvien) identiteettien rakentajana²². Institutionesin ytimessä onkin käsitys roomalaisesta oikeudesta, joka syntyy kirjoittajan korkea-asemaisen mieskansalaisen positiosta, sosiaalisesta todellisuudesta ja kielestä²³, ja joka suhteuttaa muita yhteiskunnallisia ryhmiä ja toimijoita itseensä.

Identifikaation merkitys identiteetin tutkimisessa on suuri, ja identifikaatiossa on mielekästä selvittää myös, mitkä tekijät määrittävät identiteettiä.²⁴ Esimerkiksi sukupuoli-identiteetti rakentuu arkipäiväisissä rutiineissa ja identifikaatioprosesseissa²⁵, ja identiteettiä voidaan rakentaa esimerkiksi narraation kautta²⁶. Institutionesin kirjoittajan voidaankin ajatella paitsi rakentavan, myös toisintavan omaa käsitystään sosiaalisista ryhmistä. Institutionesin henkilöoikeus sisältää paljon määrittelyitä, rajaamisia, sekä oikeuden, vapauden ja vallan lisäämistä, kaventamista ja legitimointia. Siihen, mitkä tekijät Institutionesin mukaan määrittävät sosiaalisten ryhmien identiteettejä, paneudutaan kolmannessa pääluvussa.

¹⁹ Hall 1999, 22.

²⁰ Esimerkiksi Hall 1999, 104. Hallin teos tosin koskee modernia Eurooppaa, joten aivan sellaisenaan ei kategorisoinnin ja tutkimisen yhteyttä valtaan voi sovittaa antiikin aikaan.

²¹ Hall 1999, 39.

²² Brubaker, Cooper 2000, 15.

²³ Hall 1999, 40.

¹⁸ Brubaker, Cooper 2000, 14.

²⁵ Revell 2016, 24.

²⁶ Brubaker, Cooper 2000, 11.

II Rakennettu roomalainen oikeus

1 Määrittämisen valta ja vallan määrittely Institutionesissa

Henkilöoikeus käsittelee nimensä mukaisesti henkilöiden oikeuksia, eli yksilön mahdollisuuksia toimia ja vaikuttaa yhteiskunnassa. Nämä oikeudet paitsi ovat sidottuja kunkin yksilön omaan sosiaaliseen asemaan, myös vaihtelevat ja muuttuvat joissain tilanteissa, kuten esimerkiksi orjan vapauttavassa manumissiossa²⁷. Oikeuskäytännöllä ja prosesseilla on voima muuttaa subjektinsa identiteettiä oikeuden edessä – oikeuden kohde voi teoriassa siirtyä orjasta kansalaiseksi. Tällainen kategorisaatioon, nimeämiseen ja rajaamiseen perustuva vallankäytön muoto on myös identifikaatiota.²⁸ Sosiaalisen aseman määrittämisellä ja nimeämisellä myös todennetaan sen olemassaoloa. Institutionesin kirjoittaja asettaa myös näillä määritelmillä yhteiskunnallista hierarkiaa osaksi roomalaisen yhteiskunnan jatkumoa.

Henkilöoikeus kertoo lain (lex) olevan jotain sellaista, jonka kansa päättää ja rakentaa.²⁹ Kansalla tarkoitetaan patriiseja, sillä plebeijien kerrotaan perustavan omat lakinsa.³⁰ Senaatin ja princepsin³¹ määräykset, juristien päätökset ja oikeuden säätämiseen oikeutettujen henkilöiden säätämät ediktit³² yhdessä lakien kanssa muodostavat sen järjestelmän³³, jonka asettamia oikeuksia ja velvollisuuksia vasten eri ryhmiä suhteutetaan läpi Institutionesin henkilöoikeusosan. Oikeus ja oikeudelliset toimijat käyttävät valtaa kategorisoimalla ja nimeämällä itseään ja yhteiskuntaa³⁴. Näissä tekstiesimerkeissä tapahtuva itsekategorisointi sijoittaa ja samalla myös luo hierarkkisen rakennelman, johon lain ja oikeuden käyttäjät sijoitetaan.

Oikeuden vallan määrittelemisellä myös identifioidaan oikeutta jonkinlaiseksi. Institutionesin kirjoittaja määrittelee, ketkä tätä valtaa saavat käyttää. Yksilön syntyperä ja status suhteutetaan

²⁷ Gai. *Inst.* I. 16.

²⁸ Brubaker, Cooper 2000, 15.

²⁹ Gai. *Inst.* I. 3.

³⁰ Roomalainen yhteiskunta jakautui jo tasavalta-aikana patriiseihin, ”yläluokkaan”, ja plebeijihin, ”tavalliseen kansaan”. Patriiseihin lukeutui vaikutusvaltaisia sosiaalisia ryhmiä, esimerkiksi ritarit ja senaattorit, ja plebeijihin lukeutui esimerkiksi maanviljelijöitä ja kaupunkirahvasta. Plebeijien ja patriisien väliset valtasuhteet olivat jatkuvassa yhteiskunnallisessa murroksessa koko Rooman valtakunnan olemassaolon ajan.

³¹ Princeps tarkoittaa valtakunnan vaikutusvaltaisimman kansalaisen asemaa.

³² Ediktit olivat keisarillisia, lainvoimaisia ilmoituksia.

³³ Gai. *Inst.* I. 2.

³⁴ Brubaker, Cooper 2000, 15.

Institutionesissa tämän oikeuksiin, velvollisuuksiin ja paikkaan yhteiskunnan hierarkiassa.³⁵ Eräs esimerkki velvollisuuksista tekstissä on väestönlaskentaan osallistuminen, johon osallistumatta jättämisen rangaistus on vapauden ja kansalaisyhteiskunnan menetys, tai oikeastaan näiden ”luovutus”.³⁶ Väestönlaskennalla voidaan ajatella olevan merkitystä myös identifikaation kannalta, koska väestö sijoitetaan olemassa olevien käskyjen ja lakien mukaisesti omaan sosiaaliseen asemaansa - yhteiskunnallisen statuksen tarkistus väestönlaskennassa viiden vuoden välein lienee ollut tarpeen.

Henkilöoikeuden alkupää keskittyy määrittämään erilaisia yhteiskunnallisia statuksia – rajanvetoja on monenlaisia, kuten esimerkiksi orjat ja vapaat³⁷, kansa ja plebeijit³⁸, sekä Rooman kansalaiset ja vapautetut sotavangit.³⁹ Esimerkiksi orjuuden yhteydessä myös puhutaan luokittelusta.⁴⁰ Myös lakien ja oikeuden säätämistä valvovat elimet määrittävät tarkasti.⁴¹ Keisarilla on oikeus määräyksiin kirjeitse, ediktillä tai lausunnolla, ja tämän legitimoivat keisarillinen valta-asema⁴².

On hyvä muistaa, että Institutionesissa esitetyt yksilöiden oikeudet ja velvollisuudet eivät välttämättä todellisuudessa toteutuneet, ja esimerkiksi Gaiuksen esittämiä rajoituksia ja määritelmiä on pidetty päällekkäisinä ja epäselvinä.⁴³ Tämän määrittelyn ja säännösten lopputulemana on kuitenkin joukko ylhäältä annettuja määritelmiä, jotka vertautuvat, eivät välttämättä todenmukaisena, oikeiden, yhteiskunnallisten toimijoiden ryhmiin. Institutionesin kirjoittaja siis identifioi nämä ryhmät oikeuden silmissä varsin homogeenisiksi. Oikeuden ja lain käyttäjät taas voivat tehdä oikeudellisia tekoja ja toimia oikeudellisen prosessin nimissä⁴⁴. Tämä piirre tuottaa niille erityisaseman oikeuden käyttäjinä, eli osaltaan identifioi roomalaista oikeutta.

³⁵ Gardner 2002, 3.

³⁶ Gai. *Inst.* I. 160.

³⁷ Gai. *Inst.* I. 9.

³⁸ Gai. *Inst.* I. 3.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Gai. *Inst.* I. 15.

⁴¹ Gai. *Inst.* 6-7.

⁴² Gai. *Inst.* I. 5.

⁴³ Gardner 2002, 3

⁴⁴ Gai. *Inst.* I. 179.

2 Oikeuden legitimaatio

Roomalaiseen yhteiskuntahierarkiaan olennaisesti kuulunut ylemmän aseman tuoma auktoriteetti eli auctoritas on läsnä myös oikeusajattelussa. Ius respondendin⁴⁵ todentama ajatus siitä, että kahden lakimiehen lausunnot eivät ole keskenään tasa-arvoisia, näkyi myös auktoriteetin ja aseman merkityksessä: suuremman juridisen tietämyksen omaava oli statuksellisesti ylemmässä asemassa toiseen verrattuna.⁴⁶ Tämä tuo lain käyttäjien hierarkiaan asetelman, jossa ylemmän statuksen omaavalla oli enemmän valtaa lain käytössä. Oikeuden legitimaatio tekstin sisällön kautta oli tämän statuksen saavuttamisen kannalta merkittävää, ja Gaius käyttää tähän esimerkiksi viittauksia roomalaiseen historiaan.

Roomalainen valtakoneisto ja princeps olivat vakiintuneet osaksi yhteiskuntaa toisella vuosisadalla, ja keisarilliset ediktit, joihin henkilöoikeudessakin viitataan, olivat yksi sen vallankäytön muodoista. Sotilasideologinen hallitseminen oli antanut nykykäsityksien mukaan tilaa paikalliselle, provinseissa ja maistraateissa tapahtuvalle eliitin vallalle, ja tämä muutos näkyi yhteiskunnassa sosiaalisen statuksen merkityksen kasvuna.⁴⁷ Institutionesilla on merkitys paitsi oikeusfilosofisena oppikirjana, myös ohjekirjana statushierarkian määrittelemiselle ja statuksen liikkumiselle yhteiskunnassa⁴⁸. Yhtä kaikki eliitin tavoitteena oli paitsi säilyttää oma asemansa⁴⁹, myös luultavasti legitimoida roomalaista oikeudenkäyttöä, koska roomalainen oikeus ja siihen nivoutunut yhteiskunnallinen hierarkia mahdollistivat tämän aseman säilymisen.

Princepsin valta keisariajan Roomassa ja yhteiskunnallisen position osoittamisen tärkeys näkyvät henkilöoikeuden vallan legitimoinnissa. Keisarilla on ylin auktoriteetti, ja keisarin säätämät lait sisältävät itseisarvollisen legitimitietin olemassaololleen.⁵⁰ Institutionesin kirjoittaja käyttää erityisesti sitaatteja ja viittauksia keisari Hadrianuksen pitkän valtakauden ajalta syntyneihin lakeihin oikeuden legitimointiin⁵¹, Keisarillinen oikeus legitimoidaan hänen statuksellisella itseisarvollaan.⁵² Henkilöoikeus kirjoitetaan osaksi historiallista roomalaisen oikeuden jatkumoa⁵³, mikä on

⁴⁵ Esimerkiksi Tuori 2004 tutkii keisarin antaman auktoriteettiaseman, ius respondendin merkitystä roomalaisten oikeusoppineiden kesken.

⁴⁶ Přebáň, 2018, S30-S31.

⁴⁷ Revell 2016, 62.

⁴⁸ Deming 2001, 226.

⁴⁹ Revell 2016, 81.

⁵⁰ Gai. *Inst.* I. 5.

⁵¹ Gai. *Inst.* I. 55.

⁵² Gai. *Inst.* I. 5.

⁵³ Gai. *Inst.* I. 188.

roomalaisen kirjoituksen retoriikalle varsin tyypillinen piirre. Esimerkiksi naisen alisteista asemaa miessukupuoleen verrattuna legitimoidaan esi-isien tavoilla.⁵⁴ Henkilöoikeus ei siis ole olemassa ”tyhjiössä”, vaan asemoituu osaksi roomalaista yhteiskuntaa ja sen historiallisia piirteitä. Eräs roomalaisen oikeuden legitimeettitekijä on siis historiallisuus.

Vaikka oikeuden käyttäjät määritellään tarkkaan, esiintyy Institutionesin henkilöoikeudessa harvoin oikeuden käyttäjää. Usein puhutaan esimerkiksi lain voimasta⁵⁵ tai esitetään sosiaalinen asema luonnollisena, syntyperäisenä tilana⁵⁶. Vaikka orjilla ja vapaasyntyisillä oli oikeuksia varallisuuteen, olivat he silti yhteiskunnallisesti erilaisessa asemassa, ja tämä statuksen luonnollisena esitetty hierarkia asetti eliitin ja esimerkiksi keisarillisen suvun lähtökohtaisesti asemaan, jota ei voinut horjuttaa millään asiantilalla.⁵⁷

Alussa määritellyt lain käyttäjät ja säätäjät voivat eräässä henkilöoikeuden kohdassa muuttaa tai ”estää” avioliiton luoman statusasetelman niin, että lapsi syntyy isänsä vallan alle⁵⁸. Näin kirjoittaja identifioi roomalaista oikeutta aktiiviseksi asioiden laidan muuttumiseksi tai ennallaan säilymiseksi, jota siihen auktorisoidut henkilöt valvovat tai käyttävät.

Institutiones puhuu harvoin suoraan kenenkään suulla, mutta muutamassa kohdassa tekstiä käytetään me-muotoista kertojaa, joskin kyseessä on aina esimerkki jostain tilanteesta.⁵⁹ Eräässä kohdassa kirjoittaja viittaa itseensä Rooman kansalaisena.⁶⁰ Kirjoittaja siis positioi itsensä varsin yläluokkaiseksi roomalaiseksi. Toisaalta kirjoittajan teksti on myös normatiivisesti ja moraalisesti latautunutta, kun hän esimerkiksi kehottaa pidättäytymään ”joistain naisista.”⁶¹ Tämä voidaan nähdä esimerkiksi tapana lisätä ylemmän statuksen omaavien ryhmien sisäistä kontrollia⁶².

Kuten tutkielmassani on analysoitu, oli roomalainen oikeus eliitin ja keisarin valtakoneiston toimijuutta, jossa myös menneisyyden referoinnilla oli roolinsa. Yhtä lailla Institutiones voidaan nähdä olemassa olevan yhteiskuntajärjestyksen säilyttämisyrittäksenä – oli se sitten suullisen perinteen kirjoittamista, Gaiuksen omaa tekstiä tai kerta toisensa jälkeen opetettavaa materiaalia,

⁵⁴ Gai. *Inst.* I. 144.

⁵⁵ Gai. *Inst.* I. 7.

⁵⁶ Gai. *Inst.* I. 11. Myös Gai. *Inst.* I. 135.

⁵⁷ Revell 2016, 63-64.

⁵⁸ Gai. *Inst.* I. 87.

⁵⁹ Gai. *Inst.* I. 99.

⁶⁰ Gai. *Inst.* I. 55.

⁶¹ Gai. *Inst.* I. 58.

⁶² Revell 2016, 65

sen sisällön tulkinta yhteiskunnan statushierarkian kodifioimisena ja sitä kautta säilyttämisenä on paitsi perusteltua, myös merkityksellistä nimenomaisesti eliittiin kuuluneille väestöryhmille.

3 Lain subjektin häivytyt Institutionesissa

Roomalainen status ja asema näkyy esimerkiksi roomalaisen oikeusfilosofian suhtautumisessa inestisiin. Suhtautuminen on normatiivisesti latautunutta ja inesti oikeusprosessien kautta tuomittavaa. Institutionesin mukaan inestin seurauksena syntyneen lapsen vanhemmista vain äiti on vastuussa lapsista, koska roomalainen oikeus ei anna tässä tapauksessa isälle potestas-valtaa.⁶³ Lisäksi lapsia kohdellaan isättöminä.⁶⁴ Institutionesin henkilöoikeusosan tarkkaan määriteltyjen sukulaissuhteiden ja statusten⁶⁵ joukossa tämä on harvoja tapauksia, jossa isä oikeuden kohteena häivytetään – hänestä ei puhuta isänä, ja oikeusprosessi keskittyy luokittelemaan suhteesta syntyneet lapset isättöminä.⁶⁶

Oikeuden kohteen häivyttäminen on tutkielman kannalta mielenkiintoinen seikka. Lasten pois ottaminen isältään on oikeudellinen prosessi, joka suoritetaan yhteiskunnassa tavalla tai toisella, mahdollisesti oikeudellisen instituution toimesta. Institutiones ei kuitenkaan mainitse tämän oikeudellisen prosessin tapahtumisesta mitään, vaan määrittää vain lapset isättöminä, mainitsematta lasten biologisen isän isyyttä mitenkään. Institutiones kuvaa joitain prosesseja myös täysin päinvastaisesti: esimerkiksi sotavankien Roomaan saapumista koskevaa kieltoa käsittelevässä jakeessa oikeudellinen prosessi kuvataan omaisuuden ja itse henkilön myymisenä.⁶⁷

Antiikissa muiston merkitys näkyy historian legitimoivan vaikutuksen lisäksi esimerkiksi muiston kiroamisessa, ja saman kaltaisella henkilön tai identifikaation kieltämisellä lienee myös Institutionesissa rankaiseva motiivi. Toisaalta roomalainen oikeus näyttäytyy myös tässä henkilöoikeuden kohdassa luonnonlakien kaltaisen säännösten olemassaolona, joka painottuu oikeuden ”tapahtumiseen” tai todentumiseen esimerkiksi statuksen muutoksena, vallan

⁶³ Gai. *Inst.* I. 64.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Esimerkiksi isä, äiti, tytär, poika, orja ja kansalainen ovat kaikki tekstissä nimetyt yhteiskunnallisia ryhmiä.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Gai. *Inst.* I. 27.

luonnollisena katoamisena tai ilmentymisenä esimerkiksi potestasin⁶⁸ tai auctoritasin kautta. Tätä asioiden luonnollista olotilaa tukevaa oikeuskäsitystä tukee esimerkiksi tekstissä kuvattu vallan alle syntyminen.⁶⁹ Seuraavaksi analysoidaan, miten henkilöoikeus määrittää ja identifioi tekstiin sisällytettyjä sosiaalisia ryhmiä.

⁶⁸ Potestas-käsitteellä tarkoitetaan roomalaiseen yhteiskuntaan olennaisesti kuulunutta valta-asemaa, jossa esimerkiksi miehellä oli valta, *potestas* omaan poikaansa tai tyttärensä sekä vaimoonsa. Potestas-valta käsitti vallan omaisuudesta, autoritaarisen aseman ja periaatteessa oikeuden päättää vallan alaisen elämästä ja kuolemasta. Tämä valta-asema oli varattu yksinomaan miehille.

⁶⁹ Gai. *Inst.* I. 135.

III Institutiones sosiaalisten ryhmien määrittäjänä

Institutiones käsittelee paljon statuksia. Ne vertautuvat useasti keskenään, ja usein marginaaliryhmiin ja vähemmistöihin kuuluvien oikeuksia verrataan kansalaisstatukseen.⁷⁰ Kansalaiset eivät todellisessa yhteiskunnassa olleet missään määrin yhtenäinen ryhmä, vaan siihen liitetyt oikeudet ja velvollisuudet vaihtelivat paljonkin⁷¹. Institutionesissa Rooman kansalainen vertautuu useasti esimerkiksi orjaan, ja tätä kautta määrittäväksi kansalaisidentiteetin erääksi määrittäjäksi tulee vapaus osana elämää.⁷² Roomalainen kansalainen ”ihanteellisena” Rooman edustajana on tärkeässä osassa Institutionesin henkilöoikeutta tutkittaessa, sillä se toimii vertailukohtana hyvin suurelle osalle muita käsikirjassa käsiteltäviä ryhmiä. Tutkielmassa tarkastellaan, miten Institutiones havainnoi ja identifioi sosiaalisia ryhmiä.

Institutionesin sosiaalisia ryhmiä ovat esimerkiksi roomalaiset ja latinalaiset, yhteiskuntastatukseen perustuvat määritelmät kuten orjuus tai vapaa kansalaisuus, sekä sukupuolet ja perhesuhteet, kuten mies, vaimo, poika tai tytär. Henkilöoikeuden oikeuskäsitys ymmärtää hierarkian ja alisteisen aseman osana yhteiskunnallista rakennetta.⁷³ Rooman tasavalta-ajalta asti on tunnistettavissa eliitin ja korkeampien yhteiskuntaluokkien dynastinen, isän ja suvun asemaan perustuva järjestelmä. Tämä järjestelmä määrittäi sekä sosiaalista statusta, varallisuutta että poliittista vaikutusvaltaa. Roomalaisella eliitillä oli intressi paitsi säilyttää asemaansa, myös osoittaa hierarkkinen, yhteiskunnallinen todellisuus arjessa.⁷⁴ Esimerkiksi nämä tekijät voivat olla syynä siihen, miksi Institutionesin kirjoittaja on niin kiinnostunut sosiaalisista statuksista, ja myös tietää niistä paljon.

Henkilöoikeudessa merkittävässä osassa on toisen sosiaalisen ryhmän identifiointi suhteessa kansalaiseen – usein kerrotaan, millaisia oikeuksia kansalaisella on tähän henkilöön ja tässä yhteydessä mainitaan myös termit potestas tai auctoritas.⁷⁵ Koska naiset, orjat tai lapset eivät voineet olla juristeja, on syytä muistaa, että henkilöoikeus on miesten kirjoittama konstruktio, jossa korkea-asemaisilla lainoppineilla on ollut kansalaisoikeus. Me-muut-positio suhteessa vähemmistöihin ja marginaaliryhmiin on siis myös ollut todellinen Rooman oikeusinstitutionaalinen

⁷⁰ Gai. *Inst.* I. 15.

⁷¹ Gardner 2002, 2.

⁷² Román 2010, 25.

⁷³ Gai. *Inst.* I. 48-49.

⁷⁴ Revell 2016, 81.

⁷⁵ Gai. *Inst.* I. 54-55, 66-68, 71, 76.

rakenteellinen piirre, eikä sitä suinkaan pidä tulkita kontrollin tai rajoitusten itsetietoisena tuottajana.

Sosiaalinen asema ei ollut pysyvä ja joustamaton. Esimerkiksi orjaksi voitiin sekä syntyä että joutua – tekstissä esimerkiksi kielletään sotavankia saapumasta Rooman kaupunkiin orjuuden uhalla.⁷⁶ Sosiaalisen aseman muuttumista on myös käsitteellistetty esimerkiksi, kun orjuudesta vapauttamisesta puhutaan manumissiona.⁷⁷ Oikeus näyttäytyy Gaiuksen henkilöoikeudessa myös työkaluna, jolla on voima liikuttaa kohteitaan yhteiskunnallisesta statuksesta toiseen.

1 Oikeus ja sukupuoli

Sosiaalisiin ryhmiin suuntautuu oikeusfilosofisen diskurssin kautta paljon odotuksia esimerkiksi avioliiton ja yhteiskunnallisen osallisuuden suhteen. Merkittävimpiä rajanvetoja ovat nais- ja miessukupuolen erot esimerkiksi yhteiskunnallisen aseman, työn tai hierarkian suhteen. Naisilla ei voinut olla oikeudellista auktoriteettia⁷⁸, vaan yhteiskunnallisesti naissukupuoli oli oikeuden silmissä vähemmän vapaa ja enemmän vallan alainen kuin miessukupuoli, ja tämä ero liittyi henkilöoikeudessa nimenomaan sukupuoleen. Maininnat naissukupuolesta tekstissä liittyvät varsin usein mieskansalaiseen: nainen on vain harvoissa esimerkeissä itsenäisenä, aktiivisena toimijana. Roomalaisen oikeuden näkökulmasta naissukupuolta identifioidaan myös suhteessa lapsiin.⁷⁹ Auctoritas-termi⁸⁰ identifioi myös lapsia suhteessa miessukupuoleen ja mieskansalaiseen isän merkityksen takia. Auctoritas eli auktoriteetti onkin Institutionesissa yksi tekijä, joka selkeästi paitsi erottaa nais- ja miessukupuolen toisistaan, myös luo hierarkkista rakennelmaa, jossa naissukupuoli on alisteinen miessukupuolelle.

Sukupuoli ei ollut oikeuskäsityksessä vapaa todellisista yhteiskunnan hierarkioista, ja roomalaiset käsitykset mies- ja naissukupuolista ja niiden eroista näkyvät tekstissä, kun naissukupuolta kuvataan helposti johdateltavana⁸¹. On vaikea sanoa, mikä on ollut kirjoittajan oma suhtautuminen sukupuolten välisiin eroihin – yläluokkaisen henkilön käsitys soveliaasta käytöksestä eroaa varmasti

⁷⁶ Gai. *Inst.* I. 27.

⁷⁷ Gai. *Inst.* I. 20.

⁷⁸ Vuolanto 2019, 47.

⁷⁹ Gai. *Inst.* I. 81-82.

⁸⁰ Auctoritasilla tarkoitetaan henkilön auktoriteettia ja (hierarkkista) asemaa.

⁸¹ Gai. *Inst.* I. 190.

paljonkin toisen yhteiskunnallisen ryhmän edustajan näkemyksistä. Kirjoittaja myös mainitsee, ettei ole mitään hyvää syytä, miksi täysi-ikäisten naisten tulisi olla holhouksen alla.⁸² Institutiones tekee kuitenkin esimerkiksi yllä mainituin tavoin melko selväksi, että on olemassa rajoja, joita naiset eivät saa ylittää. Rajoja vedetään esimerkiksi politiikkaan osallistumiseen ja auktoriteettiasemaan liittyvissä asioissa. Käsitys naissukupuolesta on myös kaiken aikaa kytköksissä käsityksiin miessukupuolesta.

Tulkinnan varaan jää, missä määrin tämä sukupuolien välinen hierarkkinen ero on Gaiuksen tai muiden lain käyttäjien omaa vallankäyttöä tai kokemusmaailmaa, ja missä määrin vain referointia menneisyyteen uskottavuuden luomiseksi. On myös syytä mainita, että roomalainen oikeusteksti sisältää paljon maskuliinipäätteisiä sanoja, ja tällä ei välttämättä ole mitään tekemistä itse sukupuolisen maskuliinisuuden kanssa. Kieliopillisesti maskuliinin sanamuoto sisälsi myös feminiinin merkityksen, joten lainoppineet käyttivät maskuliinia tarkoittamaan niin miehiä, kuin naisia.⁸³ Joidenkin tutkijoiden mielestä sanamuodot kuitenkin ovat vääristäneet historian tulkintaa naisen asemasta ja esimerkiksi omaisuuden omistamisesta.⁸⁴

2 Liikkumavara yhteiskunnallisen aseman sisällä

Jos Rooman valtakunnan sisälle sijoittui sosiaaliseen hierarkiaan ja yhteiskunnan syntymän, sukupuolen ja statuksen mukaan, voidaan myös tutkia, kuinka paljon roomalainen henkilöoikeus jousti yhteiskunnallisen aseman sisällä. Esimerkiksi potestas ja auctoritas olivat sukupuolisidonnaisia oikeuksia, ja vain harvoin tekstissä annetaan naissukupuolelle sosiaalista liikkumavaraa – näitäkin kohtia kylläkin on, esimerkiksi lapsen asema määräytyi äidin mukaan.⁸⁵ Merkittävää on lisäksi naisen, ja myös miehen, vapautus vallan alta, mikäli hän alkaa vestaaliksi tai miehen tapauksessa Jupiterin papiksi.⁸⁶ Vallan hierarkia sen sijaan on jonkin verran joustavaa, ja valtaa voidaan henkilöoikeuden mukaan liikuttaa toimijalta toiselle erityisesti perheyhteisön sisällä.⁸⁷

⁸² Ibid..

⁸³ Grubbs 2002, 16.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Gai. *Inst.* 86.

⁸⁶ Gai. *Inst.* 130.

⁸⁷ Gai. *Inst.* I. 127.

Henkilöoikeus määrittää myös siviilioikeuden kategorisia muutoksia esimerkiksi kansalaisuuden ja vapauden kautta. Henkilöoikeuden mukaan myös sotavangilla oli mahdollisuus päästä Rooman kansalaiseksi.⁸⁸ Pojille ja tyttärille annetaan vapautus isänsä vallan alta tämän kuoltua⁸⁹. Henkilöoikeudessa käsitteellistetyt oikeudelliset ”tilat”, kuten vallan alla oleminen⁹⁰ ja statuksesta toiseen siirtyminen esimerkiksi manumission ja adoption keinoin antavat liikkumavaraa ja toisaalta myös uudelleenmäärittävät henkilöoikeuden subjektia suhteessa yhteiskuntaan ja oikeuteen. Sukupuoli sen sijaan ei tarjoa samanlaista liikkumavaraa, vaan potestas ja auctoritas erottivat naisen ja miehen toisistaan⁹¹.

Yhteistä monille sosiaalisten ryhmien sisällä tapahtuville muutoksille on se, ettei niiden kohteella ollut mahdollisuutta vaikuttaa niissä tapahtuvien ehtojen täyttämiseen. Marginaalissa toimineet, vallalle ja olemassa oleville rakenteille alisteiset väestönosat olivat roomalaisen oikeuskäsityksen silmissä varsin passiivisessa asemassa oman sosiaalisen asemansa sisällä. Tämä ei ollut kaikkien Rooman asukkaiden kohtalo – esimerkiksi henkilöoikeudessa latinalaissyntyinen henkilö voi kyllä saada kansalaisoikeudet kovalla, aktiivisella työllä⁹². Roomalainen eliitti tuskin halusi antaa liikaa liikkumavaraa ”alemmille” sosiaalisille ryhmille, kun taas yhteiskunnallisesti hyödyllinen toimi voitiin tehdä statuksen avulla tavoiteltavaksi.

3 Perhe ja potestas

Roomalaisen ”perheen” (familia) merkitys tulee tulkita ennemminkin tarkoittamaan kodin piiriä. Tässä sosiaalisessa ”yksikössä” potestas-valta oli perheen ”päällä”, pater familiasilla.⁹³ Roomassa naissukupuoli oli alisteinen aviomiehen vallalle. Lakiin kirjattu holhousvelvollisuus, tutela, koski erityisesti naimattomia naisia. Naimattomien naisten tuli lain silmissä olla holhouksen alla.⁹⁴ Avioliiton yhteydessä saman kaltainen valta-asetelma pysyi.⁹⁵ Miehen valtaa vaimoonsa avioliitossa käsitteellistettiin potestasin sijaan sanalla manus,⁹⁶ mutta manuksen merkitys oli vähentynyt

⁸⁸ Gai. *Inst.* I. 16.

⁸⁹ Gai. *Inst.* I. 127.

⁹⁰ Gai. *Inst.* I. 51.

⁹¹ Vuolanto 2019, 44.

⁹² Esimerkiksi Gai. *Inst.* I. 32c, 33, 34.

⁹³ Grubbs 2002, 17.

⁹⁴ Grubbs 2002, 24.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Grubbs 2002, 21. Manus-käsite oli saman kaltainen kuin potestas, mutta erojakin löytyi. Jälkimmäinen koski perheen sisäistä auktoriteettia, kun taas ”manus” käsitti avioaimon ja miehen välisiä valtasuhteita.

huomattavasti tasavalta-ajoista keisariajalle.⁹⁷ Tutkielman kannalta tärkein käsite on potestas, joka esiintyy henkilöoikeudessa usein ja sen siirtyminen yksilöltä toiselle vaikuttaa sosiaaliseen asemaan yhteiskunnassa.

Potestas periytyi monta sukupolvea alaspäin – potestas siis siirtyi, oli jotain määrittävää ja toisaalta myös yhteiskunnallisesti pysyvää. Potestas esiintyy myös Institutionesissa valtahierarkiaa määrittävänä tekijänä, ja on erityisesti naisen ja miehen sosiaalisia kategorioita verrattaessa tärkeä valtasuhteiden määrittäjä – on tärkeä huomioida, ettei naisesta voinut tulla perheen päätä, eikä naissukupuolella siis ollut pääsyä potestasia hallitsevaan asemaan⁹⁸. Potestasin takia naiset eivät myöskään voineet laillisesti adoptoida lapsia, sillä tämä olisi vaatinut lapsen saattamisen isän vallan alaiseksi. Potestas siis toimii lain hierarkioita ja sosiaalisten kategorioiden eriarvoisuutta käsitteellistävänä tekijänä.

Institutionesia voidaan tarkastella pedagogisena teoksena, mutta myös pyrkimyksenä säilyttää olemassa olevan yhteiskunnan hierarkioita. Tällä voidaan selittää, miksi potestas-valtaan viitataan niin paljon tekstissä: ”ylhäältä” annetulle yhteiskunnan hierarkialle oli tarve erityisesti niillä, jotka valtaa pitivät. Potestas-valta kosketti juuri oikeuden parissa työskennelleitä miehiä tai mieskansalaisia. Toisaalta potestas-vallan juuret roomalaisessa yhteiskunnassa olivat pitkällä historiassa – olisi ehkä ollut sopimatonta olla korostamatta niitä, etenkin kun historiallisuus on muutenkin tärkeässä osassa Institutionesin retoriikkaa.

4 Lapset ja orjat

Orjat olivat iso osa Rooman demografista rakennetta: arvioiden mukaan jopa yli kymmenesosa Rooman valtakunnan väestöstä oli orjia.⁹⁹ Lapsia ja orjia käsitellään Institutionesissa suhteellisen paljon. Orjia ja lapsia yhdistää henkilöoikeuden näkökulmasta se, ettei kumpikaan voinut omistaa henkilöoikeuden mukaan omaisuutta.¹⁰⁰ Suhde omaisuuteen ja omistamiseen on yksi määrittäjä lapsen ja orjan sosiaaliselle asemalle yhteiskunnassa.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Grubbs 2002, 20.

⁹⁹ Revell 2016, 92.

¹⁰⁰ Grubbs 2002, 20.

Toisaalta orja saattoi vapautua manumission kautta¹⁰¹, ja lapsetkin kasvoivat jossain vaiheessa täysi-ikäiseksi, jos pysyivät elossa. On tärkeää huomata sukupuolierot ikään liittyvien ehtojen saavuttamisessa: miessukupuolta koskee huoltajuus vain puberteettiin asti, kun taas naissukupuolen kohdalla iällä ei ole väliä, vaan huoltajuus voi teoriassa kestää ikuisesti – tässä kirjoittaja tosin taas viittaa historiallisiin oikeuskäytäntöihin.¹⁰²

Orjia oli siis iso osa Rooman väestöstä. Orjina oli niin lapsia, miehiä kuin naisiakin. Orja on myös yhteiskunnasta ”putoaja”: orjaksi päätyminen on esimerkiksi suora seuraus väestönlaskentaan osallistumatta jättämisestä.¹⁰³ Orjuuteen liittyy vielä erikseen legitimoitu väkivalta, jota henkilöoikeus legitimoii esimerkiksi määrittelemällä sen rajoja¹⁰⁴. Rajojen sisäpuolella toimiminen on siis hyväksyttävää. Orjan tappamisesta ilman hyvää syytä sen sijaan seuraa rangaistus¹⁰⁵. Orjuuteen liitetään väkivallan ja kuoleman uhka. Henkilöoikeus tosin käsittelee orjaan kohdistuvaa väkivaltaa ja orjan tappamista siinä suhteessa, mitä siitä seuraa orjan omistajalle¹⁰⁶. Yhtä lailla on syytä pohtia, miksi orjaan kohdistuva kohtuuton väkivalta ja orjan tappaminen ilman syytä on sanktioitu. Luultavasti näiden rajojen vetämiselle on ollut joku yhteiskunnallinen syy.

Tutkielmassa on mainittu sosiaalista asemaa määrittävien käsitteiden lisäksi sosiaalisen aseman muutokseen liittyviä käsitteitä, kuten manumissio ja *confarreatio*. Tutkimusosan viimeisessä kappaleessa keskitytään vielä näihin käsitteisiin, niihin liittyviin rituaaleihin ja vallan ja oikeuden legitimaatioon niiden kautta.

5 Vallan ja statuksen muutoksen rituaali

Rituaalien merkitystä vallan legitimaatiolle on tutkittu esimerkiksi roomalaisen avioliiton osalta. Roomalainen kirjallisuus kuvaa avioliiton tapahtumana, jossa roomalainen tyttö tai nuori nainen tuotiin initiaatoriitissä osaksi ”aikuista” roomalaisuutta.¹⁰⁷ Tähän rituaaliin yhdistyivät, kuten

¹⁰¹ Gai. *Inst.* I. 20.

¹⁰² Gai. *Inst.* I. 144.

¹⁰³ Gai. *Inst.* I. 160.

¹⁰⁴ Gai. *Inst.* I. 13, 53.

¹⁰⁵ Gai. *Inst.* I. 53.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Hersch 2010, 3.

moderneihin avioliittorituaaleihin nykyäänkin, erilaiset asusteet ja symbolit, kuten kukkaseppele tai tietty väri vaatetuksessa.¹⁰⁸

Institutiones kuvaa tapahtumaa nimeltä confarreatio, jossa vuoden avioliitossa eläneen naisen aviomies voi ottaa tämän ”omistukseensa”.¹⁰⁹ Naisen status muuttuu myös niin, että aviomiehen perheessä hänestä tulee tytär.¹¹⁰ Toisessa, mancipatio-nimeä kantavassa fiktiivisessä kaupassa aviomies ostaa rituaalinomaisesti naisen itselleen.¹¹¹ Molemmat rituaalit antavat myös naissukupuolelle jonkin verran ”liikkumavaraa” omassa sosiaalisessa kategoriassaan, kuten esimerkiksi mahdollisuus estää confarreation tapahtuminen viettämällä vuodesta kolme yötä muualla. Toisaalta heti perään Institutionesin kirjoittaja mainitsee, ettei tätä lisäystä lakiin oikeastaan enää noudateta.¹¹² Mancipatio taas sisältää tekstin mukaan vaa’an pitelijän, jonka tehtävä on tekstin mukaan symbolinen.¹¹³

Rituaalin merkitys niin aviollisen statuksen muutoksessa kuin esimerkiksi aikuisuuden saavuttamisessa on roomalaisessa yhteiskunnassa merkittävä.¹¹⁴ On vaikea sanoa, miksi Institutiones sisältää tarkan kuvauksen manumission, confarraetion tai mancipation rituaalien etenemisestä – yksi syy saattaa olla kirjoittajan halu osoittaa tietämyksensä kyseisistä rituaaleista. Rituaalin merkitys on tärkeä myös oikeusfilosofisille instituutioille ainakin sen takia, että se muuttaa subjektinsa statuksellista asemaa ja sitä kautta sitä säännöstöä, joka tähän kohdistuu. Lisäksi tärkeä piirre niin manumissiossa, confarreatiossa kuin mancipatiossakin on se, että ne vaativat toteutuakseen useamman henkilön. Esimerkiksi manumissio tapahtui aina virkamiehen päätöksellä.¹¹⁵ Rituaaleihin osallistuvat siis myös sellaiset henkilöt, joita rituaalin luoma sosiaalisen statuksen muutos ei sinänsä koskettanut. Tämä kertoo siitä, että rituaalilla oli myös julkinen merkitys, ja sosiaalisen statuksen muutos haluttiin näyttää yhteisössä.

¹⁰⁸ Hersch 2010, 289.

¹⁰⁹ Gai. *Inst.* I. 111.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Gai. *Inst.* I. 113-114.

¹¹² Gai. *Inst.* I. 111.

¹¹³ Gai. *Inst.* I. 113.

¹¹⁴ Hersch 2010, 295.

¹¹⁵ Esimerkiksi Gai. *Inst.* I. 20.

IV Johtopäätökset

Tutkimuskysymyksinäni kysyin, millaista oikeusfilosofista käsitystä Institutiones- oikeuskäsikirjan henkilöoikeusosa tuottaa roomalaisesta oikeudesta, ja millaisin keinoin henkilöoikeus havainnoi yhteiskunnallisia ryhmiä.

Institutionesissa määritellään hyvin tarkkaan se, kuka saa käyttää valtaa, minkälaista valtaa he saavat käyttää, ja keneen tämä vallan käyttö saa kohdistua. Henkilöoikeudessa kuvattu roomalainen oikeus käsittää esimerkiksi oikeudellisia prosesseja, juridisia identiteettejä, ja erilaisia hierarkkisia asetelmia, joissa kaikissa lain kohteena olevat yksilöt tai ryhmät tulevat identifioituiksi suhteessa roomalaiseen oikeuteen. Itse oikeus on jotain, minkä olemassaolo tapahtuu näissä tilanteissa: oikeudella ja lailla tuskin olisi merkitystä ilman itse oikeuden jonkinlaista todentumista.

Roomalainen henkilöoikeus todentuu ja tulee rakennetuksi henkilöoikeudessa lukeneiden, yläluokkaisten kansalaismiesten luomana käsityksenä yhteiskunnasta. Roomalainen oikeus ei ole vain sääntöjä ja lakeja, vaan asioiden luonnollinen tila ja toisaalta myös virkamiesluokan pyrkimys säilyttää oma valta-asemansa. Oikeuden säilyttäjinä toimivat yhteiskunnan korkeat virkamiehet, lainoppineet, konsulit ja keisari. On tärkeää muistaa, ettei oikeuden säätämiseen ole oikeutta naisilla, lapsilla, orjilla tai suurella osalla muuta roomalaista väestöä.

Roomalaiset muiston, jatkuvuuden ja yhteiskunnallisen statuksen merkitykset nivoutuvat yhteen roomalaisen oikeuden kanssa, joka toimii myös niitä hyväksi käyttäen. Esimerkiksi naissukupuolen alisteinen asema selitetään Institutionesissa osittain historiallisilla laeilla ja oikeuksilla. Institutionesin kirjoittaja referoi muutenkin paljon menneisyyttä ja historiaa, ja on varmasti korkea-arvoisena tai siihen pyrkineenä virkamiehenä joutunut niin tekemäänkin kollegoidensa ja mahdollisten oppilaidensa silmissä – on kiintoisaa pohtia, kuinka paljon kirjoittaja todella haluaa säilyttää olemassa olevaa yhteiskuntaa, ja kuinka paljon kirjoittaja on pakotettu tekemään niin.

Institutiones määrittää ja rajaa sosiaalisia ryhmiä hyvin tarkkaan. Näitä rajoja vedetään määrittelemällä yksilön ja ryhmän oikeuksia ja velvollisuuksia. Oikeudet koskevat esimerkiksi avioliittoa tai kansalaisstatuksen saavuttamista, mutta myös esimerkiksi omaisuutta ja vapautta. Kirjoittajan ja roomalaisen oikeuden silmissä yhteiskunta ei koostu tasa-arvoisista toimijoista, vaan jokaisen omaan ”sosiaaliseen lokeroon” vaikuttavat syntyperä, sukupuoli ja status. Osa on teoriassa muutettavissa, kuten orjuus ja kansalaisoikeuksien saavuttaminen, ja osa pysyviä, kuten sukupuoli.

Nämä sosiaaliset lokerot ovat niin pysyviä ja roomalaisessa oikeudessa tiedostettuja, että niiden muuttamiseksi tarvitaan usein rituaaleja – julkisia, performatiivisia tapoja esittää oikeuden kulku ”yleisölle”.

On todettava, että yksi tärkeimmistä tekijöistä sosiaalisten ryhmien määrittelemisessä on niiden suhde valtaan, ja vielä erityisesti miessukupuolen ja mieskansalaisen valtaan. Valtasuhteet ovat niin isossa osassa roomalaista oikeuskäsitystä, että tässäkin tutkielmassa on annettu paljon painoarvoa niiden käsitteellistämiseksi. Tällaisia käsitteitä ovat erityisesti potestas ja auctoritas. Niiden avulla määritellään paitsi vallan käyttäjiä, myös erityisesti vallan käytön kohteita. Oikeudellisesti alisteisen ryhmän omat vaikutusmahdollisuudet ovat henkilöoikeuden mukaan vähäiset, mutta kuitenkin olemassa. Institutionesin tuottamat identiteetit eivät ole keskenään tasa-arvoisia, vaan niistä rakennetaan osin selkeää ja osin vähemmän selkeää hierarkkista konstruktioita, jonka muodon sanelevat edellä mainitut käsitteet, rituaalit ja ylhäältä annettu, luonnollisena näyttäytyvä yhteiskuntajärjestys.

Meidän ajastamme voi olla vaikea käsittää eriarvoisuuden näin olennaista nivoutumista yhteiskuntajärjestelmiin, joita Institutionesin roomalainen oikeus pyrkii määrittämään, säilyttämään ja legitimoimaan – tässä tulee kuitenkin uudestaan huomioida, että me luemme vallinneille yhteiskuntaluokille ihanteellista yhteiskuntautopiaa, jonka todenmukaisuudesta ajan yhteiskunnassa on vaikeampi sanoa. Roomalaisen yhteiskunnan tutkimuksessa on alkanut painottua marginaaliryhmien merkitys roomalaisissa kaupungeissa, provinsseissa ja maaseuduilla. Myös roomalaisen oikeuskirjallisuuden identifikaatioprosessit ovat mielenkiintoinen tapa kysyä, miksi ja miten nämä ryhmät muodostuivat roomalaisessa yhteiskunnassa ja miten ne muodostuvat ajan lähdeaineistossa.

Lähdeluettelo

I LÄHTEET

Gaius, *Institutiones*, 100 jaa. Englanninkielinen käännös Zulueta, Francis de. Clarendon Press: Oxford, 1946.

<http://legalhistorysources.com/Law508/Roman%20Law/GaiusInstitutesEnglish.htm>.

Luettu 2.3.2021.

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Brubaker, R., Cooper, F., "Beyond 'Identity.'" *Theory and society* 29 (2000), 1–47.

Tuori, K., "Legal Pluralism and the Roman Empires". Teoksessa Cairns, John W. (toim.), Plessis, Paul J. du. (toim.), *Beyond Dogmatics Law and Society in the Roman World*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2007, 39-52.

Deming, W., "Paul, Gaius, and the 'Law of Persons': The Conceptualization of Roman Law in the Early Classical Period" *The Classical Quarterly* 51 (2001), 218-230.

Gardner, Jane. *Being a Roman Citizen*. Taylor and Francis: Hoboken, 2002.

Grubbs, Judith Evans, *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. Routledge: Lontoo, 2002.

Hall, Stuart, *Identiteetti*. Tammer-Paino Oy: Tampere, 1999.

Hersch, Karen K., *The Roman Wedding Ritual and Meaning in Antiquity*. Cambridge University Press: Cambridge, 2010.

Přibáň, J., "Constitutional Imaginaries and Legitimation: On Potentia, Potestas, and Auctoritas in Societal Constitutionalism" *Journal of law and society* 45.S1 (2018), 30–51.

Pölonen, Janne, "Framing 'Law and Society' in the Modern Roman World". Teoksessa Plessis, Paul J. du. (toim.), Ando, Clifford (toim.), Tuori, Kaius (toim.). *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford University Press: Oxford, 2016, 8-20.

Revell, Louise, *Roman Imperialism and Local Identities*. Cambridge University Press: New York, 2009.

Revell, Louise, *Ways of Being Roman: Discourses of Identity in the Roman West*. Oxbow Books: Havertown, 2016.

Román, Ediberto. *Citizenship and Its Exclusions: A Classical, Constitutional, and Critical Race Critique*. New York University Press: New York, 2011.

Taylor, Tristan S., "Social Status, Legal Status and Legal Privilege". Teoksessa Plessis, Paul J. du. (toim.), Ando, Clifford (toim.), Tuori, Kaius (toim.). *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford University Press: Oxford, 2016, 349-361.

Tuori, K., "The ius respondendi and the Freedom of Roman Jurisprudence". *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 51 (2004), 295-337.

Vuolanto, Ville, "Public Agency of Women in the Later Roman World". Teoksessa Rantala, Jussi (toim.), *Gender, Memory, and Identity in the Roman World*. Amsterdam University Press: Amsterdam, 2019, 41-62.

III TIETOKANNAT

Oxford Reference.

<https://www-oxfordreference-com.libproxy.tuni.fi/> . Luettu 2.3.2021.